

Wstęp

Jedną z form przemocy w szkole, jakie uwzględniono w badaniach HBSC, jest uczestnictwo w dręczeniu (bullying), w roli ofiary lub sprawcy. Z tą formą przemocy rówieśniczej stykają się uczniowie na wszystkich szczeblach edukacji i bez względu na płeć. Badanie tego zjawiska może stworzyć szansę poznania jego uwarunkowań, co w konsekwencji może usprawnić działania prewencyjne.

Opisując skalę zjawiska dręczenia w szkole, należy odwołać się do ram definicyjnych, które uwzględniają następujące elementy: celowość i świadome działanie sprawcy w celu skrzywdzenia drugiej osoby, systematyczność działań sprawcy, nierównowagę relacji ofiara – sprawca, gdzie ofiara jest słabsza od sprawcy lub sprawców przemocy [1].

W ostatnich dekadach wzrosło zainteresowanie badaniami dotyczącymi dręczenia w szkole. Badanie tego obszaru życia społecznego młodzieży jest ważne ze względu na udowodnione powiązania uczestnictwa w dręczeniu między innymi z dysfunkcjami w zdrowiu psychicznym ofiar i sprawców oraz zaburzonymi relacjami społecznymi. W licznych krajowych i międzynarodowych pracach z wykorzystaniem wyników badań HBSC wskazano,

jak istotny jest to problem w okresie dorastania. W pracach zwraca się uwagę na związek uczestnictwa w dręczeniu z: częstszym odczuwaniem dolegliwości somatycznych [2], gorszym funkcjonowaniem w szkole [3], używaniem substancji psychoaktywnych [4]. Stwierdzono także, że nastolatki z chorobami przewlekłymi są częściej niż ich zdrowi rówieśnicy ofiarami dręczenia w szkole [5].

Wskaźniki częstości dręczenia

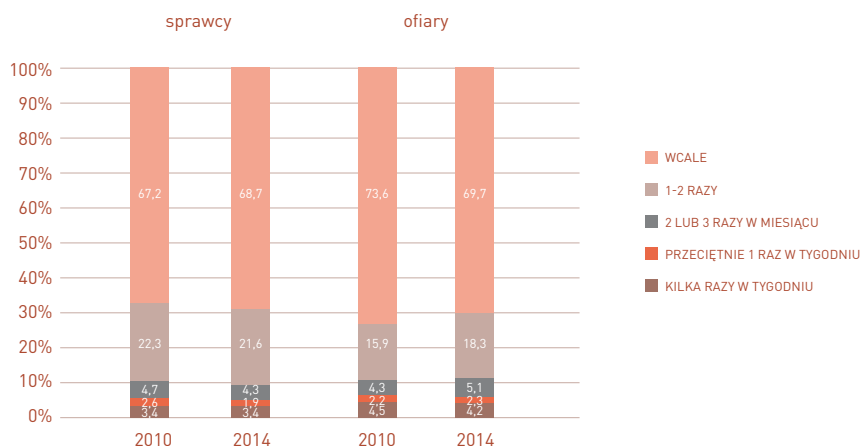
W kwestionariuszu badań HBSC od ponad 20 lat (od 1994 roku) wykorzystywane są dwa pytania dotyczące uczestnictwa w dręczeniu. Podobne brzmienie pytań stwarza możliwość śledzenia trendów dręczenia. Pytania skierowane do uczniów poprzedza wstęp z definicją dręczenia: *Dwa następnne pytania dotyczą dręczenia (przemocy, krzywdzenia) przez innych ludzi. Dręczenie polega na tym, że inny uczeń lub grupa uczniów mówi lub czyni innej osobie bardzo przykre, dokuczliwe rzeczy, gdy to powtarza się często i trudno się przed tym obronić. Uważamy, że nie jest dręceniem sytuacja, w której dwóch uczniów, o podobnej sile, kłóci się lub bije się, a także, gdy robi sobie dowcipy w przyjacielski sposób.* Uczniowie mają za zadanie odpowiedzieć na dwa pytania: *Jak często ty sam uczestniczyłeś w dręczeniu innego ucznia lub uczniów w szkole w ostatnich dwóch miesiącach?* oraz *Jak często ty sam byłeś dręczony w szkole w ostatnich dwóch miesiącach?* Kategorie odpowiedzi: *nie uczestniczyłem w dręczeniu innego ucznia lub innych uczniów w szkole / nie byłem dręczony w szkole w ostatnich dwóch miesiącach; zdarzyło się to jeden lub dwa razy; 2 lub 3 razy w miesiącu; przeciętnie 1 raz w tygodniu; kilka razy w tygodniu.*

W poniższych analizach zostaną zastosowane dwa **wskaźniki negatywne**, oznaczające częste uczestnictwo w dręczeniu, to znaczy bycie **sprawcą** lub **ofiara** dręczenia, w ostatnich dwóch miesiącach, dwa lub trzy razy w miesiącu lub częściej (połączone trzy ostatnie kategorie).

Wyniki

Zgodnie z danymi z ostatnich badań HBSC w całej badanej populacji w ostatnich dwóch miesiącach co najmniej raz ofiarą dręczenia było 30,3% ankietowanych, a sprawcą dręczenia 31,3%. Zarówno sprawcą, jak i ofiarą dręczenia co najmniej raz w ostatnich dwóch miesiącach było 13,6% ankietowanych.

RYCINA 33. ZMIANY CZĘSTOŚCI DOŚWIADCZEŃ Z PRZEMOCĄ W SZKOLE MŁODZIEŻY 11-15-LETNIEJ W POLSCE W LATACH 2010-2014

W porównaniu z wynikami badań HBSC 2010, biorąc pod uwagę co najmniej jeden epizod dręczenia, stwierdzono, że odsetek sprawców zmniejszył się o 1,5%, co jest różnicą nieistotną statystycznie. Zanotowano istotny spadek tego odsetka u chłopców i nieistotną tendencję wzrostową u dziewcząt. Odsetek ofiar częstego dręczenia zwiększył się istotnie o 3,9% (ryc. 33), co dotyczyło głównie dziewcząt. W odniesieniu do częstego dręczenia możemy tylko wnioskować o istotnym wzroście odsetka ofiar u dziewcząt.

TABELA 87. SPRAWCY I OFIARY PRZEMOCY W SZKOLE W OSTATNICH DWÓCH MIESIĄCACH WEDŁUG PŁCI I WIEKU

EPIZODY DRĘCZENIA		CHŁOPCY			DZIEWCZĘTA		
		11 lat	13 lat	15 lat	11 lat	13 lat	15 lat
Sprawcy przemocy							
wcale	N	517	456	397	591	547	562
	%	67,5	59,9	57,2	82,0	72,6	72,3
1-2 razy	N	171	192	191	101	157	159
	%	22,3	25,2	27,5	14,0	20,8	20,5
2-3 razy w miesiącu	N	41	48	46	13	21	24
	%	5,4	6,3	6,6	1,8	2,8	3,1
przeciętnie 1 raz w tygodniu	N	15	25	19	5	7	14
	%	2,0	3,3	2,7	0,7	0,9	1,8
kilka razy w tygodniu	N	22	40	41	11	21	18
	%	2,9	5,3	5,9	1,5	2,8	2,3

Ofiary przemocy							
wcale	N	488	508	509	496	534	582
	%	63,9	67,2	73,2	68,6	70,8	74,8
1-2 razy	N	149	135	111	143	143	137
	%	19,5	17,9	16,0	19,8	19,0	17,6
2-3 razy w miesiącu	N	59	43	34	29	32	32
	%	7,7	5,7	4,9	4,0	4,2	4,1
przeciętnie 1 raz w tygodniu	N	17	25	15	25	13	10
	%	2,2	3,3	2,2	3,5	1,7	1,3
kilka razy w tygodniu	N	51	45	26	30	32	17
	%	6,7	6,0	3,7	4,1	4,2	2,2

Rozkład kategorii odpowiedzi na dwa pytania dotyczące dręczenia w szkole znajduje się w tabeli 87. Należy zwrócić uwagę na zwiększenie częstości bicia sprawcą dręczenia w zależności od wieku – im starsi uczniowie, tym częściej są sprawcami dręczenia (różnice dotyczą chłopców i dziewcząt). Stwierdzono także, że wraz z wiekiem zmniejsza się odsetek uczniów będących ofiarami dręczenia.

W tabeli 88 przedstawiono wyniki testowania różnic zależnych od płci i wieku, biorąc pod uwagę zdefiniowane wcześniej dychotomiczne wskaźniki przemocy w szkole.

TABELA 88. MŁODZIEŻ, KTÓRA W OSTATNICH DWÓCH MIESIĄCACH BYŁA SPRAWCĄ LUB OFIARĄ PRZEMOCY SZKOLNEJ CO NAJMNIEJ 2-3 RAZY W MIESIĄCU, WEDŁUG PŁCI I WIEKU (%)

	SPRAWCY				OFIARY			
	Ogółem	Chł.	Dz.	p	Ogółem	Chł.	Dz.	p
Ogółem	9,6	13,4	6,0	0,000	12,0	14,2	9,8	0,000
11 lat	7,3	10,2	4,0	0,000	14,2	16,6	11,6	0,006
13 lat	10,7	14,8	6,5	0,000	12,6	14,9	10,2	0,006
15 lat	11,0	15,3	7,2	0,000	9,1	10,8	7,6	0,033
p	0,000	0,006	0,025		0,000	0,005	0,027	

Stwierdzono, że:

- odsetek młodzieży będącej sprawcą dręczenia istotnie zwiększa się z wiekiem, a odsetek młodzieży będącej ofiarą dręczenia istotnie zmniejsza się z wiekiem;
- różnice wynikające z wieku widoczne są zarówno u chłopców, jak i dziewcząt w odniesieniu do dwóch form dręczenia;

- różnice między chłopcami a dziewczętami są istotne dla wszystkich trzech kategorii wieku w odniesieniu do sprawców dręczenia (dla trzech kategorii wieku istotność na takim samym wysokim poziomie); w odniesieniu do ofiar dręczenia różnice są najistotniejsze dla 11- i 13-latków (tab. 88).

W tabelach 89–91 przedstawiono wyniki analizy wybranych uwarunkowań uczestnictwa w dręczeniu.

TABELA 89. MŁODZIEŻ, KTÓRA W OSTATNICH DWÓCH MIESIĄCACH BYŁA SPRAWCĄ LUB OFIARĄ PRZEMOCY SZKOLNEJ CO NAJMNIEJ 2-3 RAZY W MIESIĄCU, WEDŁUG PŁCI, WIEKU I STRUKTURY RODZINY (%)

STRUKTURA RODZINY	OGÓŁEM	WIEK			PŁEĆ	
		11 lat	13 lat	15 lat	Chłopcy	Dziewczęta
Sprawcy przemocy						
rodzice biologiczni	8,4	6,6	9,3	9,2	11,5	5,2
rodzina zrekonstruowana	11,6	12,5	14,0	9,0	19,3	6,1
samotny rodzic	13,0	7,3	13,6	17,6	17,1	8,9
p	0,000	0,140	0,081	0,001	0,002	0,036
Ofiary przemocy						
rodzice biologiczni	11,0	13,5	11,0	8,1	13,2	8,8
rodzina zrekonstruowana	15,3	18,8	16,5	11,8	13,4	16,6
samotny rodzic	13,9	15,6	16,7	10,0	18,0	9,9
p	0,017	0,334	0,028	0,325	0,076	0,005

Stwierdzono, że:

- struktura rodziny różnicuje uczestnictwo w dręczeniu; w odniesieniu do bycia sprawcą przemocy w szkole młodzież z rodzin niepełnych istotnie częściej, w porównaniu z nastolatkami mieszkającymi z obojgiem rodziców, jest sprawcą przemocy (różnice istotne dla 15-latków); nastolatki mieszkające z obojgiem rodziców rzadziej są ofiarami przemocy niż ich rówieśnicy z rodzin zrekonstruowanych lub niepełnych (tab. 89);
- zamożność rodziny nie różnicuje w sposób istotny uczestnictwa w dręczeniu; widoczna jest jedynie liniowa tendencja na korzyść rodzin zamożnych w odniesieniu do bycia sprawcą i ofiarą przemocy, co dotyczy 11-latków oraz chłopców (tab. 90);
- miejsce zamieszkania istotnie różnicuje bycie sprawcą dręczenia na niekorzyść mieszkańców wsi, co dotyczy jedynie 11-latków (tab. 91).

TABELA 90. MŁODZIEŻ, KTÓRA W OSTATNICH DWÓCH MIESIĄCACH BYŁA SPRAWCĄ LUB OFIARĄ PRZEMOCY SZKOLNEJ CO NAJMNIEJ 2-3 RAZY W MIESIĄCU, WEDŁUG PŁCI, WIEKU I ZAMOŻNOŚCI RODZINY (%)

ZAMOŻNOŚĆ RODZINY	OGÓŁEM	WIEK			PŁEĆ	
		11 lat	13 lat	15 lat	Chłopcy	Dziewczęta
Sprawcy przemocy						
rodzina biedna (0-4)	11,3	11,0	10,9	11,9	16,4	6,6
poniżej przeciętnej (5-6)	9,6	6,7	11,1	10,8	14,2	5,1
przeciętna (7-9)	8,8	6,6	10,4	9,6	11,7	5,7
rodzina zamożna (10-13)	9,1	5,2	9,8	12,6	11,0	7,5
p	0,252	0,067	0,963	0,602	0,077	0,427
Ofiary przemocy						
rodzina biedna (0-4)	13,4	16,5	12,5	11,2	16,9	10,2
poniżej przeciętnej (5-6)	12,1	15,1	10,9	10,5	14,1	10,3
przeciętna (7-9)	12,0	14,1	14,2	7,8	14,6	9,4
rodzina zamożna (10-13)	10,8	11,6	11,6	8,7	11,0	10,7
p	0,503	0,436	0,458	0,322	0,177	0,892

TABELA 91. MŁODZIEŻ, KTÓRA W OSTATNICH DWÓCH MIESIĄCACH BYŁA SPRAWCĄ LUB OFIARĄ PRZEMOCY SZKOLNEJ CO NAJMNIEJ 2-3 RAZY W MIESIĄCU, WEDŁUG PŁCI, WIEKU I MIEJSCA ZAMIESZKANIA (%)

MIEJSCA ZAMIESZKANIA	OGÓŁEM	WIEK			PŁEĆ	
		11 lat	13 lat	15 lat	Chłopcy	Dziewczęta
Sprawcy przemocy						
duże miasto	9,3	3,6	10,3	12,0	11,7	6,7
małe miasto	8,7	7,4	10,7	8,7	12,8	4,7
wieś	11,0	9,8	11,1	12,1	15,7	6,7
p	0,087	0,003	0,911	0,165	0,065	0,166
Ofiary przemocy						
duże miasto	10,6	14,2	10,5	8,0	11,4	9,7
małe miasto	13,1	13,8	14,2	11,1	16,1	10,2
wieś	12,2	14,7	13,5	8,4	15,2	9,4
p	0,100	0,918	0,169	0,202	0,022	0,883

Jeżeli weźmiemy pod uwagę pięć analizowanych czynników (płeć, wiek, miejsce zamieszkania, zamożność rodziny i strukturę rodziny), czynnikami wpływającymi na ryzyko bycia *sprawcą* przemocy są w kolejności od najważniejszego: płeć, wiek, struktura rodziny, miejsce zamieszkania. Wykluczono wpływ zamożności rodziny. Pierwsze trzy wymienione powyżej czynniki wpływają także na ryzyko bycia *ofiara* dręczenia w szkole, z tą

różnicą, że ryzyko bycia ofiarą zwiększa się w najmłodszej grupie, a bycia sprawcą – w najstarszej.

Podsumowanie

Co trzeci nastolatek ankietowany w ramach badań HBSC w roku szkolnym 2013/2014 był sprawcą lub ofiarą dręczenia w szkole przynajmniej jeden raz w ostatnich dwóch miesiącach, a co dziesiąty miał w tym okresie częste doświadczenia z przemocą rówieśniczą. Zarówno sprawcą, jak i ofiarą dręczenia był co siódmy nastolatek. W porównaniu z wynikami badań HBSC sprzed czterech lat istotnie zwiększył się odsetek ofiar dręczenia w szkole. Częstość bycia sprawcą dręczenia zwiększa się z wiekiem, a częstość bycia ofiarą dręczenia zmniejsza się z wiekiem. Uczestnictwo w dręczeniu jest zależne od płci, na niekorzyść chłopców. Według wyników najnowszych badań struktura rodziny jest, oprócz płci i wieku, ważnym predyktorem bycia ofiarą dręczenia w szkole, a na ryzyko bycia sprawcą dręczenia (oprócz tych trzech czynników) dodatkowo wpływa miejsce zamieszkania (na niekorzyść mniejszych miejscowości).

Piśmiennictwo

1. Olweus D. *Mobbing. Fala przemocy w szkole. Jak ją powstrzymać?* Jacek Santorski&CO, Warszawa 1998.
2. Due P., Holstein B.E., Lynch J. et al. Bullying and symptoms among school-aged children: international comparative cross sectional study in 28 countries. *European Journal of Public Health* 2005; 15(2): 128–132.
3. Harel-Fisch Y., Walsh S.D., Fogel-Grinvald H., Amitai G. et al. Negative school perceptions and involvement in school bullying: A universal relationship across 40 countries. *Journal of Adolescence* 2011; 34(4): 639–652.
4. Mazur J., Małkowska A. Sprawcy i ofiary przemocy wśród uczniów w Polsce. *Medycyna Wieku Rozwojowego* 2003; 7(1): 121–134.
5. Sentenac M., Gavin A., Nic Gabhainn S. et al. Peer victimization and subjective health among students reporting disability or chronic illness in 11 Western countries. *European Journal of Public Health* 2012; 34: 120–128.